

تحلیل محتوای کتاب های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه های پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر

سیروس محمودی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۹/۳۰

چکیده

هدف: پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه های پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر انجام شد. **روش:** روش پژوهش توصیفی بود. جامعه آماری شامل همه کتاب های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول می باشد که در سال ۱۳۹۶ چاپ شده است. با توجه به ماهیت موضوع، نمونه گیری انجام نشده و تمام جامعه آماری بررسی شده است. ابزار جمع آوری اطلاعات سیاهه تحلیل محتوای کتاب های درسی بوده که روایی آن توسط متخصصان علوم تربیتی و کارشناسان مربوطه انجام شده است. **یافته ها:** در مجموع در کتاب های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول، ۱۷۶ مرتبه به جنبه های مختلف اعتیاد اشاره شده که ۱۶۵ مورد (۹۳/۷۵٪) مربوط به پایه هشتم، ۹ مورد (۵/۱٪) مربوط به پایه هفتم، ۲ مورد (۱/۱۳٪) مربوط به پایه نهم بوده است. در دوره ابتدایی اشاره ای به مؤلفه های پیشگیری از اعتیاد نشده است. مؤلفه «عوارض ناشی از اعتیاد» با ۹۷ فراوانی (۵۵٪) بیشترین و مؤلفه های «راه های پیشگیری از اعتیاد»، «جرم قوانین مرتبط با اعتیاد»، و «سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر» هر کدام با ۶۴ فراوانی (۳/۴٪) کمترین فراوانی را داشته است. **نتیجه گیری:** یافته های این پژوهش نشان می دهد که در دوره ابتدایی و پایه های هفتم و نهم متوسطه اول به مؤلفه های پیشگیری از اعتیاد توجه کافی نشده و نیاز به توجه بیشتر دارد.

کلیدواژه ها: اعتیاد، مواد مخدر، کتاب های درسی، تحلیل محتوا

۱. نویسنده مسئول: استاد یار گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، شیراز، ایران، پست الکترونیکی: sirous1218@yahoo.com

مقدمه

روند رو به گسترش اعتیاد و سوء مصرف مواد مخدر، به صورت یک معضل اجتماعی-روانی، اقتصادی، بهداشتی، کشورهای مختلف و جوامع را به شدت تحت تأثیر قرار داده است (برفی، ۱۳۸۴؛ و اسلام دوست، ۱۳۹۲). در سال‌های اخیر ابعاد این مسئله هم در سطح کشور ما و هم در سطح جهانی به حد نگران کننده‌ای رسیده است. در این میان آسیب‌پذیرترین گروه، جوانان هستند که به دلیل بحران هویت، بحران‌های روانی ناشی از مشکلات اجتماعی، ماجراجویی، لذت‌جویی و تنوع‌طلبی، بیش از سایر گروه‌های اجتماعی در معرض استفاده از مواد مخدر قرار می‌گیرند. آمار و اطلاعات دفتر کنترل مواد مخدر سازمان ملل متحد نشان می‌دهد در سراسر جهان سن ابتلا به سوء مصرف مواد مخدر و روان‌گردان در بین جوانان و نوجوانان در حال کاهش است؛ به نحوی که این معضل سومین بحران جهانی قلمداد می‌شود (معصومی، ۱۳۸۹).

طبق گزارش‌ها، سن آغاز مصرف مواد مخدر در ایران به ۱۴ تا ۱۶ سال رسیده و مدارس کشور در شرف آلوده شدن به مواد مخدر می‌باشند. به طوری که نتایج تحقیقات، از شیوع حداقل یک بار مصرف آن در ۵ درصد از دانش‌آموزان مقطع متوسطه اول شهر تهران و گرایش ۲۵ درصد از جمعیت دانش‌آموزان این شهر به مصرف مواد مخدر خبر می‌دهد (میری آشتیانی، ۱۳۸۵). اکثر نوجوانانی که مصرف مواد را در سال‌های اولیه نوجوانی آغاز می‌کنند و پس از آن در سال‌های آینده نیز به مصرف این مواد ادامه می‌دهند. از این رو نیاز به طراحی برنامه‌های مؤثر برای پیشگیری از مصرف مواد در نوجوانان بسیار ضروری می‌باشد (بوتوین و گریفن، ۲۰۰۶). چنانچه به نوجوانان آموزش داده شود که سوء مصرف مواد قابل قبول عامه مردم نیست، و از نظر هنجارهای اجتماعی، در بین افراد جامعه قابل پذیرش نیست؛ احتمال شروع و ادامه مصرف مواد در بین نوجوانان کاهش می‌یابد (تومبز، ۱۹۹۹). برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد زمانی اثربخش تر هستند که از سنین پایین تر و به ویژه پیش از دوره نوجوانی آغاز شوند (جزینی، ۱۳۹۵). بنابراین

پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر در این گروه‌های سنی، توجه متخصصان و برنامه‌ریزان را به خود معطوف نموده است (گلدستون^۱، ۱۹۸۷).

با توجه به موارد ذکر شده، گرایش نوجوانان و جوانان به سوء مصرف و وابستگی به مواد مخدر یکی از بزرگ‌ترین مشکلات قرن حاضر در جوامع است. این مسئله، غالب کشورهای جهان از جمله ایران را بر آن داشته که با افزایش بودجه، تقویت اهرم‌های نظامی و انتظامی، محدودسازی و نظارت بر مرزها و تجدید نظر در رژیم‌های قضایی و مجازات، درصدد مبارزه با این پدیده برآیند. اما به رغم تلاش‌های مذکور، اجرای این برنامه‌ها بازخورد شایسته و اثربخشی نداشته است. بنابراین اغلب کشورها، همسو و همگام با اجرای برنامه‌های مبارزه و کنترل مواد مخدر، به دلیل آسانی و مفیدتر بودن برنامه‌های پیشگیری (سطح اولیه)، اقدام به تدوین و اجرای چنین برنامه‌هایی کرده‌اند. در این راه تأکید بر آموزش و پرورش، در مقام ارگانی که کاربران آن میلیون‌ها دانش‌آموز در سنین حساس هستند، بسیار حائز اهمیت است (ولدبیگی و انتظامی، ۱۳۹۲). در واقع آموزش پیشگیری از اعتیاد در برنامه‌های درسی از اهداف اساسی آموزش و پرورش برای تربیت نسل سالم و خلاق جامعه می‌باشد. به منظور اثربخشی برنامه‌ها در پیشگیری، نحوه ارائه برنامه و محتوای آن‌ها به دانش‌آموزان حائز اهمیت است (جمالی و قربانی، ۱۳۸۷). این برنامه‌ها باید به گونه‌ای باشد که دانش‌آموزان در مقابل موقعیت‌هایی که مصرف مواد مخدر را تسهیل می‌کنند، ایمن می‌شوند. آگاهی دادن به افراد مختلف جامعه در مورد علل روی آوردن به مواد، تأثیر داروها، خطرات بدنی و روانی-اجتماعی استفاده از مواد، همچنین شکستن ارزش استفاده از مواد مخدر و آشناسازی افراد با مشکلات اجتماعی و خانوادگی ناشی از اعتیاد، از دیگر اهداف برنامه‌های آموزشی می‌باشد (شریفی و رضایی، ۱۳۸۸). در حال حاضر بهترین مکان برای انجام برنامه‌های پیشگیرانه، مراکز آموزشی مانند مدارس است (تشان^۲ و همکاران، ۱۹۹۴). مدارس محل پیوند خانواده‌ها با نظام آموزشی و ارتقاء سلامت هستند. بنابراین طراحی برنامه‌های مداخله‌ای پیشگیرانه در برنامه درسی

مدارس، به طور قطع بیش از هر برنامه دیگری با پیامدهای مطلوب و دراز مدت همراه خواهد بود (بهراد، ۱۳۹۴).

در این زمینه تا کنون پژوهش‌های متعددی انجام شده است. به عنوان مثال، ابراهیمی قوام و محمدی (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «تحلیل برنامه درسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول بر اساس رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر»، نشان دادند که در این کتاب به مؤلفه‌های «علل گرایش به مواد مخدر» و «انواع مواد مخدر» توجه کافی نشده است. ضیاءالدینی، زارعزاده، و حشمتی (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان «شیوع سوء مصرف مواد در دانش‌آموزان سال آخر دبیرستان‌های شهر کرمان» نشان دادند سوء مصرف مواد در سنین جوانی به طور جدی بالا است و شیوه آموزش سازمان یافته می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد. زوار، حبیبی، و حسنونند (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای بسته‌های آموزشی پیشگیری از اعتیاد سازمان بهزیستی»، نشان دادند که در بسته‌های آموزشی پیشگیری از اعتیاد، به برخی از مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد توجهی نشده است. ولدبگی و انتظامی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «وضعیت برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد دانش‌آموزان با رویکرد مددکاری اجتماعی» نشان دادند برنامه‌هایی که با هدف پیشگیری از اعتیاد در مدارس اجرا شده‌اند، غیر منسجم، مقطعی و کوتاه مدت بوده‌اند و کارایی لازم را نداشته‌اند. جزایری، رفیعی، و نظری (۱۹۹۴) در پژوهشی با عنوان «نگرش دانش‌آموزان مقطع راهنمایی شهر تهران درباره اعتیاد»، نشان دادند که ۲۵ درصد از دانش‌آموزان به مواد مخدر گرایش دارند و حدود ۵ درصد از آنان برآورد می‌شود که به مصرف مواد پرداخته باشند. بحرینی بروجنی، قائد امینی هارونی، سعیدزاده، و سپهری بروجنی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «بررسی اثربخشی چهار روش آموزش پیشگیری از سوء مصرف مواد بر تغییر نگرش نسبت به اعتیاد و مواد مخدر در دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه» نشان دادند که در راستای تغییر نگرش دانش‌آموزان نسبت به اعتیاد و مواد مخدر، روش‌های شرکت‌حضور در کلاس‌های آموزشی مهارت‌های زندگی و آموزش از طریق فیلم از اولویت بالاتری برخوردار است. مسعودی بروجنی، باقیانی مقدم، شریفی‌راد، و فلاح‌زاده (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «بررسی

رفتارهای پیشگیری کننده از اعتیاد و سوء مصرف مواد مخدر مبتنی بر الگوی اعتقاد بهداشتی در دانش آموزان دبیرستان های پسرانه منطقه بروجن» نشان دادند که آگاهی از عوامل مرتبط با پیشگیری از اعتیاد می تواند به طور معناداری بر عملکردهای پیشگیری کننده دانش آموزان تأثیر بگذارد. صلحی و ابوالفتحی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «تأثیر آموزش پیشگیری از اعتیاد از طریق الگوی اعتقاد سلامتی بر آگاهی و درک دانش آموزان سال اول دبیرستان های ساوه» نشان دادند که آموزش از طریق مدل اعتقاد بهداشتی با هدف پیشگیری از سوء مصرف مواد می تواند باعث ارتقاء آگاهی، ایجاد ادراکات مثبت در افراد شود و در پیشگیری اولیه از سوء مصرف مواد مخدر، یک استراتژی با هزینه اثربخشی خوب است.

هال و زیگلر^۱ (۱۹۹۷) در پژوهشی با عنوان «بررسی برنامه های پیشگیری از سوء مصرف مواد در کودکان»، برنامه های آموزشی پیشگیری متعددی را برای کودکان بررسی نمودند. این پژوهش گران توصیه نمودند برای تأثیر گزاری بیشتر، چنین برنامه هایی باید هماهنگی بیشتری با چگونگی رشد و اجتماعی شدن کودکان داشته باشند. رجایی و بیاضی (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان «تأثیر یک برنامه پیشگیری از اعتیاد بر عزت نفس، گرایش، نگرش و آگاهی نوجوان در سوء مصرف مواد» نشان دادند که دوره آموزشی باعث کاهش میزان گرایش افراد به سوء مصرف مواد می شود. ذهبیون و حسینی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «مدل تأثیر سبک فرزند پروری و الگوهای ارتباطی خانواده، تعهد به مدرسه و حرمت خود در آمادگی اعتیاد دانش آموزان دختر دوره متوسطه» نشان دادند طراحی مداخلات پیشگیرانه برای بهبود روابط نوجوانان و والدین و تقویت پیوند عاطفی بین آنان و همچنین ایجاد تعلق و تعهد بیشتر به مدرسه در نوجوانان می تواند آمادگی به اعتیاد را در آنها کاهش داده و از بروز آن جلوگیری کند.

به طور کلی تحقیقات قبلی نشان می دهد که دانش آموزان، به مصرف مواد مخدر گرایش دارند و آموزش در مدارس، در کاهش گرایش دانش آموزان به مصرف مواد مخدر مؤثر است. در مدارس، کتاب های درسی نقشی اساسی در انتقال مفاهیم به

1. Hall, & Zigler

دانش‌آموزان به عهده دارند. کتاب‌های درسی در نظام‌های آموزشی متمرکز (از جمله نظام آموزشی ایران)، همه روزه به وسیله معلمان و دانش‌آموزان به کار می‌رود و گاهی به عنوان اصل و اساس برنامه درسی، مورد تأکید معلمان واقع می‌شوند (ال تباچ^۱، ۱۹۹۱)؛ به طوری که غالب فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌شود (یارمحمدیان، ۱۳۹۰). از این نظر محتوای برنامه درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف ایفا می‌کند، از اهمیت خاصی برخوردار است. تحلیل و بررسی این محتوا برای برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی اهمیتی مضاعف دارد. با اذعان به نقش آموزش در تغییر سوءرفتارها در جهت مثبت؛ و با توجه به این که یکی از موضوعاتی که به شدت از سوی ستاد مبارزه با مواد مخدر پیگیری می‌شود، ضرورت گنجاندن محتوای مناسب در زمینه پیشگیری اولیه از اعتیاد و سوءمصرف مواد در کتاب‌های درسی است؛ کتب درسی در مقاطع مختلف باید مورد بررسی و ارزشیابی قرار بگیرند (کریمیان، زوار، و پیری، ۱۳۹۵). از این رو در تحقیق حاضر سوال اصلی این است که در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول به چه میزان به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر توجه شده است؟

روش

جامعه، نمونه، و روش نمونه‌گیری

روش تحقیق توصیفی بود. در این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع از روش تحلیل محتوا استفاده شد. کرلینجر^۲ تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته است (نقل از: بیابانگرد، ۱۳۸۴). واحد ثبت در این تحقیق مضمون است. جامعه آماری پژوهش، تمام کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول در سال تحصیلی ۹۶-۹۷ است. در این پژوهش همه کتاب‌های درسی بررسی شد. برای بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، از فهرست و ارسای تحلیل محتوا، استفاده شده است. برای تعیین روایی فهرست و ارسای تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شد. به این ترتیب که فرم اولیه تحلیل محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی

1. Altabach

2. Kerlinger

از لحاظ توجه به مؤلفه‌های مورد بحث در اختیار پنج نفر از صاحب‌نظران این حوزه (اساتید رشته‌های علوم اجتماعی و علوم تربیتی) برای تغییر و اصلاح قرار گرفت. برای تأمین اعتبار از تکنیک اجرای مجدد استفاده شد. بدین صورت که فرم تحلیل محتوا به طور همزمان و مجزا در اختیار تحلیل‌گر محتوا و متخصص دیگری قرار گرفت که به طور مجزا چند درس از برخی کتاب‌ها را تحلیل نمایند. ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام شده همزمان توسط پژوهش‌گر اصلی و متخصص مذکور مورد محاسبه قرار گرفت و ضریب همبستگی به دست آمده ۰/۸۶ بود.

یافته‌ها

در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی هیچ اشاره‌ای به اعتیاد و مفاهیم مربوط به آن نشده بود. آماره‌های توصیفی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه هفتم در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱: آماره‌های توصیفی تحلیل محتوای کتاب‌های پایه هفتم با توجه به رویکرد پیشگیری اعتیاد

مفاهیم	تفکر و سبک زندگی	علوم تجربی	سایر کتاب‌ها	مجموع	درصد
مفاهیم مرتبط با اعتیاد	۰	۰	۰	۰	۰
عوارض ناشی از اعتیاد	۰	۳	۰	۳	۳۳/۳
علل گرایش به اعتیاد	۴	۰	۰	۴	۴۴/۴
راه‌های پیشگیری از اعتیاد	۲	۰	۰	۲	۲۲/۳
جرم و قوانین مرتبط با اعتیاد و مواد مخدر	۰	۰	۰	۰	۰
سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر	۰	۰	۰	۰	۰
نقش استعمار در گسترش مواد مخدر	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۶	۳	۰	۹	۱۰۰

مطابق با جدول ۱، در کتاب‌های درسی پایه هفتم، در دو کتاب تفکر و سبک زندگی و علوم تجربی، ۹ بار به مؤلفه‌های اعتیاد اشاره شده است. مؤلفه‌های «علل گرایش به اعتیاد» با ۴ فراوانی، «عوارض ناشی از اعتیاد» با ۳ فراوانی و «راه‌های پیشگیری از اعتیاد» با ۲

فراوانی بیشترین فراوانی را داشته‌اند. در کتاب‌های درسی این پایه به سایر مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر اشاره‌ای نشده است. آماره‌های توصیفی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه هشتم در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: آماره‌های توصیفی تحلیل محتوای کتاب‌های پایه هشتم با توجه به رویکرد پیشگیری اعتیاد

مفاهیم	تفکر و سبک تفکر و سبک		مطالعات اجتماعی	سایر کتاب‌ها	مجموع درصد
	زندگی (مشترک)	زندگی (پسران)			
مفاهیم مرتبط با اعتیاد	۱۱	۸	۶	۰	۲۵
عوارض ناشی از اعتیاد	۲۹	۳۱	۳۴	۰	۹۴
علل گرایش به اعتیاد	۶	۶	۴	۰	۱۶
راه‌های پیشگیری از اعتیاد	۰	۰	۳	۰	۳
جرم و قوانین مرتبط با اعتیاد و مواد مخدر	۰	۰	۶	۰	۶
سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر	۶	۰	۰	۰	۶
نقش استعمار در گسترش مواد مخدر	۱۴	۱	۰	۰	۱۵
مجموع	۶۶	۴۶	۵۳	۰	۱۶۵

مطابق جدول ۲، در پایه هشتم ۱۶۵ بار به مؤلفه‌های اعتیاد به مواد مخدر اشاره شده که از این تعداد ۶۶ مورد مربوط به کتاب تفکر و سبک زندگی (مشترک)، ۵۳ مورد مربوط به کتاب تعلیمات اجتماعی، ۴۶ مورد مربوط به کتاب تفکر و سبک زندگی (ویژه پسران) بوده است. در این پایه تحصیلی به ترتیب مؤلفه‌های «عوارض ناشی از اعتیاد» با ۹۴ فراوانی، «مفاهیم مرتبط با اعتیاد» با ۲۵ فراوانی، «علل گرایش به اعتیاد» با ۱۶ فراوانی، «نقش استعمار در گسترش مواد مخدر» با ۱۵ فراوانی و مؤلفه‌های «جرم و قوانین مرتبط با مواد مخدر» و «سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر» هر کدام با ۶ فراوانی، «راه‌های پیشگیری از اعتیاد» با ۳ فراوانی بیشترین فراوانی را داشته‌اند.

آماره‌های توصیفی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه نهم در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳: آماره‌های توصیفی تحلیل محتوای کتاب‌های پایه نهم با توجه به رویکرد پیشگیری اعتیاد

مفاهیم	پیام‌های آسمانی	سایر کتاب‌ها	مجموع	درصد
مفاهیم مرتبط با اعتیاد	۰	۰	۰	۰
عوارض ناشی از اعتیاد	۰	۰	۰	۰
علل گرایش به اعتیاد	۰	۰	۰	۰
راه‌های پیشگیری از اعتیاد	۱	۰	۱	۵۰
جرم و قوانین مرتبط با اعتیاد و موادمخدر	۰	۰	۰	۰
سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر	۰	۰	۰	۰
نقش استعمار در گسترش موادمخدر	۱	۰	۱	۵۰
مجموع	۲	۰	۲	۱۰۰

مطابق جدول ۳، تعداد ۲ بار در کتاب پیام‌های آسمانی به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد توجه شده است (مؤلفه «راه‌های پیشگیری از اعتیاد» و «نقش استعمار در گسترش مواد مخدر» هر کدام یک مورد).

آماره‌های توصیفی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی در مجموع پایه‌ها در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴: آماره‌های توصیفی تحلیل محتوای کتاب‌های ابتدایی و متوسطه اول با توجه به رویکرد پیشگیری اعتیاد

مفاهیم	دوره ابتدایی	پایه هفتم	پایه هشتم	پایه نهم	مجموع	درصد
مفاهیم مرتبط با اعتیاد	۰	۰	۲۵	۰	۲۵	۱۴/۲
عوارض ناشی از اعتیاد	۰	۳	۹۴	۰	۹۷	۵۵/۱
علل گرایش به اعتیاد	۰	۴	۱۶	۰	۲۲	۱۲/۵
راه‌های پیشگیری از اعتیاد	۰	۲	۳	۱	۶	۳/۴
جرم و قوانین مرتبط با اعتیاد و موادمخدر	۰	۰	۶	۰	۶	۳/۴
سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر	۰	۰	۶	۰	۶	۳/۴
نقش استعمار در گسترش موادمخدر	۰	۰	۱۵	۱	۱۶	۹
مجموع	۰	۹	۱۶۵	۲	۱۷۶	۱۰۰

مطابق جدول ۴، در مجموع در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول، ۱۷۶ مرتبه به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد اشاره شده است. پایه هشتم با ۱۶۵ فراوانی، پایه هفتم با ۹ فراوانی و پایه نهم با ۲ فراوانی به ترتیب بیشترین فراوانی را داشته‌اند و در دوره ابتدایی توجهی به مؤلفه‌های اعتیاد نشده است. در دوره ابتدایی و متوسطه اول به ترتیب مؤلفه‌های «عوارض ناشی از اعتیاد» با ۹۷ فراوانی، «مفاهیم مرتبط با اعتیاد» با ۲۵ فراوانی، «علل گرایش به اعتیاد» با ۲۲ فراوانی، «نقش استعمار در گسترش مواد مخدر» با ۱۶ فراوانی و مؤلفه‌های «جرم و قوانین مرتبط با مواد مخدر» و «سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر» و «راه‌های پیشگیری از اعتیاد» هر کدام با ۶ فراوانی، بیشترین فراوانی را داشته‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

با نگاهی واقع‌بینانه به مسئله اعتیاد به مواد مخدر در می‌یابیم که سوء مصرف مواد از قرن‌ها پیش وجود داشته و اکنون نیز هیچ کشوری از گسترش سوء مصرف این گونه مواد در امان نیست. بر اساس آمار رسمی ستاد مبارزه با مواد مخدر در خصوص اعتیاد دانش‌آموزان در ایران، ۲/۲ از دانش‌آموزان دبیرستانی مصرف حشیش داشته‌اند. همچنین ۲/۵ درصد قرص اکس، ۲/۹ درصد تریاک، ۰/۴ درصد هروئین، و ۰/۷ درصد شیشه مصرف کرده‌اند (علایی خرایم، کدیور، محمدخانی، علایی خرایم، ۱۳۹۰).

در حال حاضر سه راهبرد برای محدود کردن سوء مصرف مواد وجود دارد: راهبرد قانونی، راهبرد درمانی و راهبرد تربیتی-آموزشی. راهبردهای قانونی شامل راه‌های قانونی جلوگیری از پخش یا استفاده از مواد است. راهبردهای درمانی نیز بعد از معتاد شدن افراد برای بازگرداندن به حالت طبیعی و ترک اعتیاد استفاده می‌شود. اما راهبرد آموزشی-تربیتی یک روش پیشگیرانه است که از جایگاه بسیار والایی برخوردار است (سیگل و سنا، ۱۹۹۷). نظام آموزش و پرورش نقش اساسی در راهبرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر به عهده دارد. در همه نظام‌های آموزش و پرورش، به ویژه ساختارهای آموزشی متمرکز کتاب‌های درسی، عملاً به عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین ابزار و رسانه آموزشی جهت انتقال مفاهیم، معانی و ارزش‌های مورد نظر به دانش‌آموزان مورد استفاده قرار

می‌گیرند. در واقع، محتوای کتب درسی به عنوان یک عنصر مهم برنامه درسی مد نظر بوده و وسیله‌ای جهت تحقق اهداف آن به شمار می‌رود (ملکی، ۱۳۸۲). بر این اساس، گنجاندن محتوای مناسب در زمینه پیشگیری اولیه از اعتیاد و سوء مصرف مواد، در کتاب‌های درسی از ضروریات اساسی برنامه‌های درسی است. لذا کتاب‌های درسی باید از نظر توجه به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد، مورد بررسی و ارزشیابی قرار بگیرند.

در این پژوهش کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر، مورد بررسی و تحلیل محتوا قرار گرفت. یافته‌های این تحقیق نشان داد که در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی (پایه اول تا ششم)، هیچ‌گونه توجهی به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر نشده است. در دوره متوسطه اول، در پایه هفتم در مجموع ۹ بار (۶ بار در کتاب تفکر و سبک زندگی و ۳ بار در کتاب علوم تجربی) به مؤلفه‌های اعتیاد به مواد مخدر اشاره شده است. در مجموع در این پایه ۴ بار به مؤلفه «علل گرایش به اعتیاد»، ۳ بار به مؤلفه «عوارض ناشی از اعتیاد» و ۲ بار به مؤلفه «راه‌های پیشگیری از اعتیاد» اشاره شده و به سایر مؤلفه‌ها توجهی نشده است. در پایه هشتم ۱۶۵ بار به مؤلفه‌های اعتیاد به مواد مخدر اشاره شده است. که از این تعداد ۶۶ مورد مربوط به کتاب تفکر و سبک زندگی (مشترک)، ۵۳ مورد مربوط به کتاب تعلیمات اجتماعی، ۴۶ مورد مربوط به کتاب تفکر و سبک زندگی (ویژه پسران) بوده است. در این پایه تحصیلی به ترتیب مؤلفه‌های «عوارض ناشی از اعتیاد» با ۹۴ مورد، «مفاهیم مرتبط با اعتیاد» با ۲۵ مورد، «علل گرایش به اعتیاد» با ۱۶ مورد، «نقش استعمار در گسترش مواد مخدر» با ۱۵ مورد و مؤلفه‌های «جرم و قوانین مرتبط با مواد مخدر» و «سابقه تاریخی مصرف مواد مخدر» هر کدام با ۶ فراوانی، «راه‌های پیشگیری از اعتیاد» با ۳ فراوانی بیشترین فراوانی را داشته‌اند. در کتاب‌های درسی پایه نهم، ۲ بار در کتاب پیام‌های آسمانی به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد توجه شده است (مؤلفه «راه‌های پیشگیری از اعتیاد» و «نقش استعمار در گسترش مواد مخدر» هر کدام یک مورد).

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در دوره ابتدایی و متوسطه اول به گونه‌ای متوازن و هماهنگ به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر توجه نشده است؛ به گونه‌ای که

در دوره ابتدایی هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد نشده است و در پایه‌های هفتم و نهم متوسطه اول نیز به صورت پراکنده در لابلای سایر مفاهیم، اشارات مختصری به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد شده است. در مدارس کشورهای پیشرفته، پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر، از همان دوران ابتدایی با شیوه‌های گوناگون آموزش داده می‌شود و آموزش‌ها به صورت پیوسته و همیشگی در همه موضوعات درسی طی سال‌های گوناگون گنجانیده می‌شوند (خردمند، زمانی، و هدایتی، ۱۳۸۹). بر این اساس توصیه می‌شود در کشور ما نیز همچون کشورهای پیشرفته در همه پایه‌های تحصیلی و در همه موضوعات درسی مرتبط، به مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر توجه شود.

منابع

ابراهیمی قوام، صغری؛ و محمدی، یحیی (۱۳۹۵). تحلیل برنامه درسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول بر اساس رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر. *فصلنامه اعتیاد پژوهی*، ۱۰(۳۹)، ۶۳-۷۸.

اسلام دوست، ثریا (۱۳۹۲). *اعتیاد (سبب شناسی و درمان)*. تهران: دانشگاه پیام نور.

بحرینی، مجید؛ قائد امینی‌هارونی، غلام‌رضا؛ سعیدزاده، حمیدرضا؛ و سپهری‌بروجنی، کبری (۱۳۹۳). بررسی اثر بخشی چهار روش آموزش پیشگیری از سوء مصرف مواد بر تغییر نگرش نسبت به اعتیاد و مواد مخدر در دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه. *مجله دانشگاه علوم پزشکی شهرکرد*، ۱۶(۲)، ۴۳-۵۱.

برفی، محمد (۱۳۸۴). *از میکده تا ماتمکده اعتیاد ابعاد قهقی و اجتماعی اعتیاد*. تهران: انتشارات محراب فکر.

بهراد، بهنام (۱۳۹۴). پیشگیری مبتنی بر مدرسه، بهترین راهبرد برای پیشگیری از اعتیاد. سلامت اجتماعی و اعتیاد، ۲(۷)، ۴۱-۶۲.

بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۸۴). *روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*. تهران: نشر دوران. جزایری، علیرضا؛ رفیعی، حسن؛ و نظری، محمدعلی (۱۳۹۴). نگرش دانش‌آموزان مقطع راهنمایی شهر تهران درباره اعتیاد. *رفاه اجتماعی*، ۲(۷)، ۲۲۹-۲۱۷.

جزینی، علی رضا (۱۳۹۵). تأثیر مدیریت پیشگیری اولیه از اعتیاد بر دانش‌آموزان پسر پایه دوم دبیرستان. *فصلنامه اعتیاد پژوهی*، ۱۰(۳۷)، ۷۵-۹۶.

جمالی، اختر؛ و قربانی، مجید (۱۳۸۷). مدل پیشنهادی پیشگیری از اعتیاد در مدارس، از نظر دانش آموزان و معلمان کشور. *رفاه اجتماعی*، ۷(۲۷)، ۲۶-۱۳.

خردمند، علی؛ زمانی، عشرت؛ و هدایتی، نسیم (۱۳۸۹). بهره گیری از تجارب آموزشی کشورهای پیشرفته به منظور پیشگیری از اعتیاد در دوره ابتدایی. *مجله روان پزشکی و روان شناسی بالینی ایران (اندیشه و رفتار)*، ۱۶(۶۲)، ۲۹۹-۲۹۲.

ذهبیون، شهلا؛ و حسینی، محبوبه السادات (۱۳۹۶). مدل تأثیر سبک فرزندپروری و الگوهای ارتباطی خانواده، تعهد به مدرسه و حرمت خود در آمادگی اعتیاد دانش آموزان دختر دوره متوسطه. *دانش و پژوهش در روان شناسی کاربردی*، ۱۸(۶۷)، ۱۰۹-۱۰۰.

رجایی، علیرضا؛ و بیاضی، محمدحسین (۱۳۸۵). تأثیر یک برنامه پیشگیری از اعتیاد بر عزت نفس، نگرش، گرایش و آگاهی نوجوانان در سوء مصرف مواد. *مجله دانش و پژوهش در روان شناسی*، ۸(۳۰)، ۸۶-۷۱.

زوار، تقی؛ حبیبی، رامین؛ و حسونند، مریم (۱۳۹۵). تحلیل محتوای بسته های آموزشی پیشگیری از اعتیاد سازمان بهزیستی. *فصلنامه اعتیاد پژوهی*، ۱۰(۳۹)، ۶۲-۴۵.

شریفی، حسن پاشا؛ و نورمحمد، رضایی (۱۳۸۸). رابطه بین نگرش به مواد مخدر با نایمینی در خانواده. *تحقیقات روان شناسی*، ۱(۲)، ۸۶-۷۷.

صلحی، مهناز؛ و ابوالفتحی، میترا (۱۳۹۲). تأثیر آموزش پیشگیری از اعتیاد از طریق الگوی اعتقاد سلامتی بر آگاهی و درک دانش آموزان سال اول دبیرستان های ساوه. *آموزش بهداشت و ارتقاء سلامت*، ۱(۴۰)، ۳۱-۲.

ضیاء الدینی، سید حسن؛ زارع زاده، علیرضا؛ و حشمتی، فرزاد (۱۳۸۵). شیوع سوء مصرف و اعتیاد به مواد در دانش آموزان سال آخر دبیرستان های شهر کرمان. *مجله دانشگاه علوم پزشکی کرمان*، ۱۳(۲)، ۹۴-۸۴.

طارمیان، فرهاد (۱۳۷۸). *سوء مصرف مواد مخدر در نوجوانان*. تهران: انتشارات تربیت.

علایی خرایم، رقیه؛ کدیور، پروین؛ محمدخانی، شهرام؛ صرامی، غلامرضا؛ علایی خرایم، سارا (۱۳۹۰). میزان شیوع مصرف سیگار، قلیان، مشروبات الکلی و مواد مخدر و محرک در میان دانش آموزان دبیرستانی. *فصلنامه اعتیاد پژوهی*، ۵(۱۸)، ۱۱۴-۹۹.

کریمیان، هاجر؛ زوار، تقی؛ و پیری، موسی (۱۳۹۵). مؤلفه های پیشگیری از اعتیاد در محتوای کتاب تفکر و سبک زندگی پایه هفتم از دیدگاه دبیران. *فصلنامه اعتیاد پژوهی*، ۱۰(۴۰)، ۱۲۶-۱۱۳.

مسعودی بروجنی، داریوش؛ باقیانی مقدم، محمدحسین؛ شریفی‌راد، غلام‌رضا؛ و فلاح‌زاده، حسین (۱۳۹۱). رفتارهای پیشگیری کننده از اعتیاد و سوء مصرف مواد مخدر مبتنی بر الگوی اعتقاد بهداشتی در دانش‌آموزان دبیرستان‌های پسرانه منطقه بروجن. *مجله تحقیقات نظام سلامت*، ۸(۲)، ۲۴۶-۲۳۷.

معصومی، رضا (۱۳۸۹). نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در پیشگیری از اعتیاد. *مجله ایران پاک*، ۱۱، ۱۱-۲۲.

ملکی، حسن (۱۳۸۲). *مبانی برنامه‌ریزی درسی آموزش متوسطه*. تهران: سمت.
میری آشتیانی، الهام (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر آسیب‌شناسی مسائل اجتماعی در ایران*. تهران: انتشارات فرهنگ گفتمان.

ولدییگی، اقبال؛ و انتظامی، علی (۱۳۹۲). وضعیت برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد دانش‌آموزان با رویکرد مددکاری اجتماعی. *فصلنامه پژوهش اجتماعی*، ۵(۲۰)، ۸۴-۶۳.

یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۹۰). *اصول برنامه‌ریزی درسی*. تهران: انتشارات یادواره کتاب.

Altabach, P. C. (1991). *Textbook in American society: Politics, and Pedagogy*. Albany, NY: state university of New York Press.

Botvin, G. J., & Griffin, K. W. (2006). Drug abuse prevention curricula in schools. In Z. Sloboda & W. J. Bukoski (Eds.), *Handbook of Drug Abuse Prevention: Theory, Science, and Practice* (pp. 45-74). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Goldstone, S. E. (1987). *Concepts of primary prevention*. New York: Guilford Press.

Hall, N. W., Zigler, E. (1997). Drug abuse prevention effort for young children: A review and critique of existing program. *American Journal of orthopsychiatry*, 67(1), 134-143. DOI: 10.1037/h0080218.

Sigle, j., & Senna, J. (1997). *Juvenile Delinquency: Theory, Practice, and Law (Fifth edition)*. West group. ISBN-13: 978-0314026736.

Thombs, D. L. (1999). *Introduction to addictive behaviors (2end ed)*. New York: Gilford.

Tschann, J. M., Adler, N. E., Irwin, C. E. (1994). Initiation of substance use in early adolescence. *Health Psychology*, 13(4), 333-326. <http://dx.doi.org/10.1037/0278-6133.13.4.326>.